

Recenzija

Sašo Jerše in Mateja Gaber (ur.), *Človek, žival: poglavja o njih soočanjih*

Jelka Kernev Štrajn

Neodvisna raziskovalka

jelka.kernev-strajn@guest.arnes.si

 © 2023 Jelka Kernev Štrajn

Impozantna, vendar za branje in preučevanje precej neprikladna knjiga (30 × 21 cm, 399 strani, v trdi vezavi, z ilustracijami, ki so delo Jureta Brgleza) je nastala kot slovenski proizvod projekta Evropska noč raziskovalcev v letih 2022 in 2023 (Humanistika, to si ti!). Iz uredniškega uvoda izvemo, da se je ljubljanska Filozofska fakulteta vključila v projekt s svojo znanstvenoraziskovalno idejo o sobivanju človeka in živali. Sijajna zamisel, bi v navalu navdušenja vzkliknili, če ne bi nekoliko grenkega priokusa prispevalo dejstvo, da se ni uresničila dvajset ali vsaj deset let prej. V tem primeru bi morda še danes upravičeno govorili o prodornosti in izvirnosti slovenske humanistike v evropskem merilu. Tako pa gre zgolj za še eno publikacijo znotraj zdaj že osrednjega toka humanističnih oz. interdisciplinarnih študij, ki preplavljajo akademski svet. In četudi se omejimo samo na slovenski prostor, ni mogoče reči, da delo z enaintridesetimi prispevki različnih strokovnih provenienc orje kakršno koli ledino. Kljub temu je po svoje dragoceno in vredno bralske pozornosti, med drugim tudi zaradi svoje interdisciplinarnosti, ki v večini primerov sicer ni razvidna na ravni posameznih prispevkov, pač pa na ravni publikacije kot celote. Prav zato tej ne bi škodil nekoliko izčrpnější uvod, iz katerega bi se bralstvo poučilo, da v knjigi ne gre samo za kritiko antropocentrizma in vprašanje sobivanja ali soočanja človeka ter živali, ampak za to, kaj ima, če ima, knjiga opraviti s področjem kritične animalistike, v čem je, če je, kritična ost celotnega projekta in kaj lahko pričakujemo od zbranih besedil. Ta namreč, z vidika celote, proizvajajo določena protislovja, tako med seboj kot tudi glede na splošno naravnost kritičnih živalskih študij.

Besedna zveza »kritične živalske študije« ali, krajše, »kritična animalistika« označuje akademsko disciplino, posvečeno etični in drugim vrstam refleksije razmerij med človekom ter vsem, kar ni človek. Utemeljuje

se v čezvrstni interseksionalnosti, vedah o okolju in kritični analizi prevladujočih družbenih sistemov ter njihovih produktov, zlasti kulturnih. Oznaka »kritična« – izvor kaže iskati v frankfurtski šoli in njeni kritični teoriji družbe – pomeni, da naj bi njenim pripadnicam/-kom ne šlo le za akademsko raziskovanje, ampak za političen angažma in aktivizem. Uvrstiti bi jo bilo mogoče med kulturne študije, v neposredno bližino ekofeminizma, če njene ambicije ne bi presegale tega okvira na ontološki ravni. Kritična animalistika namreč raziskuje nekaj, kar nedvomno obstaja, ima konkretno eksistenco, a je nespoznavno. Zato ji upravičeno pripada poseben status. In to je tudi razlog, da so zanjo zanimivi proizvodi vseh umetniških zvrsti, še posebej tisti, ki nosijo v sebi kal subverzivnosti. Njena metodologija je zelo kompleksna, saj uporablja različne metodološke pristope, med njimi tudi tiste, utemeljene v biosemiotiki oz. zoosemiotiki kot njeni poddisciplini, ki se praviloma navezuje na najnovejša odkritja v naravoslovnih znanostih. Poleg tega po eni strani črpa uvide iz Foucaultove teorije in novega materializma, po drugi strani pa – tudi zaradi neskončnih možnosti, ki jih odpira digitalizacija – tiplje v smeri mističnega.

Če torej pri branju tekstov, objavljenih v *Človek, žival* zavzamemo stališče tako kompleksno pojmovane kritične animalistike, opazimo, da se mnogim med njimi pozna, da so se njihovi/-e avtorji/-ice, sicer nesporni/-e ljubitelji/-ce živali ter strokovnjaki/-nje na svojih področjih, lotili/-e živalske tematike prvič in po vsej verjetnosti zavoljo projekta. Seveda je med njimi nekaj izjem (Pribac, Grušovnik, Vičar, Gulič Pirnat in še katera). To nikakor ne pomeni, da so prispevki drugih sodelujočih za kritično animalistiko in tudi sicer nezanimivi. Prav nasprotno, v njih lahko vsi/-e zainteresirani/-e naletimo na pomembne informacije, denimo: da živalski motivi igrajo bistveno vlogo v Platanovem dialogu *Gorgija*, kjer se med Sokratom in Kaliklesom odvija polemika o večnem vprašanju, zakaj sploh ravnati etično oz. pravično (Blaž Zabel); da je imel Plinij starejši izrazito pozitiven odnos do vseh naravnih entitet, še posebej do živali, kar je razvidno iz osme, devete, desete in enajste knjige njegovega izčrpno predstavljenega in izjemno obsežnega *Naravoslovja* (*Naturalis historia*) v 37 knjigah (prvo stoletje po Kr.) (Matej Hriberšek); da je imel sokol dokaj osrednjo, a praviloma zgolj figurativno vlogo v nemški poeziji visokega srednjega veka (Mateja Gaber); da je na Dunaju 19. stoletja živela, na Slovenskem bolj malo znana, pisateljica Marie von Ebner-Eschenbach in pisala zanimive zgodbe z živalsko tematiko, v katerih je že mogoče opaziti nastavke za problematizacijo tedaj še globoko ukoreni-

njene in vsesplošne antropocentrične naravnosti (Irena Samide); da je v prvih desetletjih 19. stoletja nemški filozof Karl C. F. Krause (1781–1832) pod vplivom Shellingove filozofije narave pisal o potrebi po zakonski zaščiti živali in njihovi enakopravnosti glede na človeka (Jerca Legan); da je imela v rimskem pravu žival položaj stvari in bila izenačena s sužnji, ko pa je šlo kaj narobe, je moral zanjo odgovarjati njen lastnik (Mirko Kambič); da je Slovenec Marko Gerbec (1658–1718) avtor najstarejšega znanega dela z veterinarsko vsebino, *Chronologia medico-practica* (izšlo 1713 v Frankfurtu na Maini), kar v svojem zgoščenem pregledu razvoja živinozdravstva od prazgodovine do obdobja goveje kuge v 18. stoletju predstavi veterinar Andrej Pengov; da so prvo operacijo na kravi izvedli v neolitski dobi, kar nam, med drugim, posreduje mikrobiolog Tim Prezelj, ki za nastanek in razvoj zoonoz krivi udomačevanje živali ter v svojem prispevku edini komentira nam vsem dobro znano dejstvo, da so živali vsaj od antike pa do današnjih dni predmet znanstvenih poskusov, ki koristijo predvsem človeku. S tem v zvezi se mu zdi potrebno omeniti, da ne zadostuje, da živali, udeleženske znanstvenih poskusov, nekateri avtorji omenjajo samo v zahvali, po njegovem bi morale biti navedene kot soavtorice. Ob tem pa, žal, ne problematizira laboratorijskih praks in ne pomisli, da bi morale naravoslovne znanosti popolnoma opustiti poskuse na živalih.

Zgodovinsko perspektivo zavzame tudi zgodovinarica Marija Mojca Peternelj, ki v svojem prispevku »Odnos tiska do živali v 19. in v začetku 19. stoletja« ugotavlja, da so časopisi že v 19. stoletju v svojih člankih in oglasih, povezanih z živalmi, začeli kazati določeno empatijo, ko so vestno poročali o čedalje številnejših društvih za zaščito živali in proti mučenju, ki so se tedaj ustanovljala po vsej Evropi, na Slovenskem pa naj bi prvo tako društvo nastalo v Gorici, in to šele leta 1902. Tu je treba dodati, da je bilo v Trstu, ki jo bilo tedaj bolj slovensko mesto kot danes, že leta 1852 ustanovljeno tovrstno društvo pod imenom Tržaško društvo proti mučenju živali (o tem nas izčrpno seznanja Daša Ličen v knjigi *Meščanstvo v zalivu: društveno življenje v habsburškem Trstu*, 2023).

Lingvisti, povečini germanisti (Darko Čuden, Andreja Retelj, Urška Valenčič Arh), se z različnih zornih kotov podajajo po sledih, ki so jih živali skozi čas pustile v jeziku in kulturi, Milena Mileva Blažić, specialistka za mladinsko književnost, pa komentira tematizacije lika lisice v mladinski literaturi od Ezopovih basni do rezijanske pravljice »Tri botre lisičice«; posebnost njenega prikaza je navezava na pojavljanje lisice v vezeninah, na tapiserijah in v ilustracijah. Na ljudsko izročilo se osre-

dotočata tudi Romunski etnologinji Florin Cioban in Ioana Jieanu v svojem članku »Maska (koza) in koledovanje v romunskih običajih«, kjer nazorno prikažeta, kako izjemno zanimiv star romunski običaj, ki mu pravijo koledovanje s kozo, pri čemer dejansko živo kozo nadomešča njena maska, poteka v skladu s strukturo dramske igre – skozi konflikt, zaplet in razplet.

O praksi sodelovanja med človekom – vodnikom in njegovim psom pri reševanju izpod ruševin ter plazov in njeni zgodovini, ki seže do samostana Veliki Sveti Bernard sredi 17. stoletja, izčrpno informira prispevek zgodovinarja Dušana Nečaka, znanega voditelja reševalnih psov (»Išči, pokaži – reševalni psi«). A ve se, da psi niso samo reševalci, saj imajo še vrsto drugih vlog (npr. družabniško, spremljevalno, policijsko, lovsko, terapevtsko). Njihovo integracijo v človeško življenje, celo na delovnem mestu, na podlagi določenega vzorca udeležencev/-k opazujeta psihologinji Eva Boštjančič in Maša Černilec, svoje izsledke pa predstavita pod naslovom »Človek in pes na delovnem mestu – pogled na človekove psihološke potrebe, motivacijo in vedenje.« Bibliotekarka Katarina Švab pa v prispevku »Knjižnice kot javni prostor v sobivanju z živalmi« raziskuje vlogo živali, povečini psov in mačk, v knjižnicah, kjer naj bi ta bitja prispevala k dobremu počutju obiskovalcev/-k in imela spodbuden vpliv zlasti na otroke.

Čeravno besedila niso razvrščena v vsebinske sklope, utegne pozorno branje odkriti neke vrste strukturo. Uokvirjata jih, kakor smo opozorjeni v uredniškem uvodu, literarna teksta, ki tematizirata živali. Na začetku objavljenemu odlomku (1. dejanje., 3. prizor) iz tragikomedije *Lipicanci gredo v Strassbourg* Borisa A. Novaka (uprizorjena v MGL v sezoni 2006/2007) sledi izčrpen komentar komada kot celote – komentar, ki bi deloval prepričljiveje, če bi prišel izpod peresa koga drugega, ne pa samega avtorja. Na koncu, tik pred zaključno besedo sourednika, lahko preberemo pesem Maje Klarendić »Gojeno življenje,« ki jo sklepa dvoistišje: »Ker ali je res vredno / spominjati se gojenega življenja?« (Jerše in Gaber 2023, 355). Pesem sicer odlikuje jasna sporočilnost, nad katero se kaže zamisliti, a žal umanjka afekt, ki bi nam omogočil nujno poetično nadgradnjo tega razmisleka. Obe literarni besedili ne odpirata le vprašanj, povezanih s tematizacijo živali v literaturi in umetnosti nasploh, ampak tudi tista, ki zadevajo dejansko življenje nečloveških živalih včeraj, danes, jutri.

Če se še za trenutek zadržimo pri literarni tematizaciji živali, ne moremo mimo prispevka »Pisati ptice – k opolnomočenju živali v sodob-

nem nemškem romanu,« kjer avtorica Neva Šlibar dregne v samo srž problema, ko utemeljeno opozori na sicer že znano dejstvo treh ovir (antropocentrizem, antropomorfizem in nepoznavanje živalskih načinov recepcije), ki se neogibno pojavijo vselej, ko gre za poskuse mimetičnega prikazovanja živalskega pogleda na svet. Sklepamo torej lahko, da je za takšno prikazovanje boljše zavzeti nemimetično gledišče, se pravi tisto, na katerega največkrat naletimo v moderni liriki. Žal se v publikaciji nihče ni posvetil temu fenomenu.

Verjetno ni naključje, da se avtorica prispevka »Pisati ptice« ob štirih sodobnih nemških romanih, ki jih predstavi, najbolj posveti ravno romanu švicarske pisateljice Gertrude Lautenegger, *Matutin*. Ob analizi dobimo vtis, da je romaneskna naracija zasnovana tako, da ob ohranjanju spomina na kruto usodo ptic, povezano s starim ptičjim stolpom, postopoma spodnaša zakonitosti zvestega posnemanja realnosti, dokler se na koncu ne sklene »s čarobno ›metamorfozo‹ stolpa v ptico« (Jerše in Gaber 2023, 263).

In ker smo že pri metamorfozi, je treba opozoriti, da izraz ne označuje le biokemijskih procesov, ampak je, predvsem po zaslugi Deleuza in Guattarija, postal eden izmed osrednjih konceptov kritične animalistike. Zato ilustracija na knjižni platnici, kjer je upodobljen stiliziran pajek z žensko glavo, dobro služi svojemu namenu. Tako niti ni naključje, da na rabo metamorfoze kot koncepta naletimo prav v članku Uršule Berlot Pompe (»Živali in živalskost v sodobni umetnosti«), edinem v publikaciji, ki analizira vrsto produktov najsodobnejše umetnosti. Avtorica nanje aplicira koncepte metamorfoze in hibridizacije ter z njima tesno povezan koncept postajati žival. S to aplikacijo, ki ne sledi liniji argumenta, pač pa montaži raznorodnih dejstev, se neogibno zgodi določena banalizacija (ni mišljeno v pejorativnem smislu) Deleuzove in Guattarijeve teorije, tj. proces, ki rezultira v neke vrste recepcijsko estetiko. Izbrani artefakti (filmi, video, skulpture, instalacije, performansi itd.), ki jih avtorica predstavi, naj bi vzpostavljali enakovreden dialoški odnos med živaljo in človekom ter tako aludirali na možnost nastanka novih oblik sobivanja, ki bi temeljile na prilagajanju ljudi potrebam vseh nečloveških entitet (Jerše in Gaber 2023, 280). Človek potemtakem ne bi več izkoriščal premoči, ki jo ima nad njimi.

Moč kot premoč na eni strani ter enakovreden dialoški odnos na drugi strani, vse to je stvar etike, ki se kaže ravno v tem, kakšen status živalim ne le pripisujemo, ampak tudi v praksi omogočamo. Zato je tako pomembno razpravljati o pravni zaščiti živali, o tem, da bi namesto statusa lastnine

imele status pravne osebe. Tu so razlike med državami precejšnje, kakor lahko razberemo iz prispevka Priscile Gulič Pirnat, ki raziskuje razmerje med etiko in pravno zaščito živali, se argumentirano zavzema za obravnavo živali kot pravne subjektivnosti in za večjo prilagodljivost pravnega sistema, ko gre za vprašanja, ki se nanašajo na nečloveške entitete. V Sloveniji smo sicer uvedli novo moralno kategorijo čutečnost živali, kar pomeni, da živalim pripisujemo inherentno vrednost, a to, opozarja avtorica, zaenkrat deluje zgolj na simbolni ravni. Pravni/-e strokovnjaki/-nje, ki se ukvarjajo s pravicami živali, so si edini/-e v tem, da ljudje živalim ne smemo povzročati *nepotrebne* (moj kurziv) trpljenja. Nekaj podobnega beremo tudi v Unescovi deklaraciji o pravicah živali iz leta 1978 in še marsikje. Toda zanimivo bi bilo izvedeti, kaj pravzaprav pomeni »nepotrebno trpljenje« in, seveda, kako se loči od »potrebne trpljenja«, o katerem uradno nihče ne govori. Zanimivo bi bilo s strogo pravnškega vidika in z vidika medicinske etike vedeti to, kar je vsakomur jasno iz prakse: kakšna je razlika med veterinarskimi posegi, ki so za žival gotovo boleči, a ji s tem podaljšajo življenje in olajšajo bolečine, in posegi, s katerimi nas seznanja prispevek »Zgodbe z druge strani« veterinarke Alenke Seliškar, ki v prvi osebi ubeseduje kastracijo pujskov brez anestezije in analgezije, načrtno selektivno parjenje za ekstremni izgled, kar sčasoma povzroči telesne deformacije živali, da o maceraciji piščancev raje ne govorimo. V nebo vpijoč je podatek, da maceracija v Sloveniji še ni prepovedana. Te »zgodbe z drugi strani« ne potrebujejo ne sklepa ne komentarja, zbudajo grozo in sočutje, a brez katarze. Prej nasprotno, gre za travme, ki jim ni videti konca.

Za eno teh travm lahko proglasimo brahikefalijo (krajšanje in širjenje glave, za nekatere pse, npr. francoske buldoge, skrajno škodljivo posledico načrtovanega selektivnega parjenja), ki jo prepričljivo kritizira tudi veterinarica Jana Branković. Razlog za pojavljanje tovrstnih praks išče v naraščajočem individualizmu in potrošništvu človeške družbe ter potrebah mesne industrije. Prav tako ali še kritičnejša je Irena Golinar Oven, tudi veterinarica, ki obupne pogoje, zlasti prenaseljenost, v katerih se nahajajo rejne živali, krivi za prenašanje okužb in širjenje virusa prašičje kuge.

Glede na takšno stanje stvari so nekateri/-e sociologi/-nje in filozofi/-nje, ki se posvečajo etiki živali, začeli/-e o živalih razmišljati kot sodržavljankah. O tem sta ameriška teoretika Sue Donaldson in Will Kymlicka napisala revolucionarno in vizionarsko knjigo *Zoopolis* (2011), kjer govorita o živalih kot zatirani skupini, ki bi ji moral biti dodeljen status sodr-

žavljank. Na to delo se opre in ga v svojem prispevku »Živali kot sodržavljani: razvoj sociologije živali« tudi podrobno predstavi sociolog Roman Kuhar. Tako kakor mnogi teoretiki, na katere se sklicuje, tudi on meni, da je bil v odnosu človek – žival ključni moment udomačitev živali v prazgodovini in vse, kar je iz tega sledilo. Temu seveda ne kaže oporekati. Danes, ugotavlja, Kuhar, imamo številna društva za zaščito živali in številne zakone, sprejete za njihovo dobrobit, a mesna predelovalna industrija kljub temu narašča, prostoživeče živali pa pospešeno izumirajo. To je res svojevrsten paradoks, zlasti če upoštevamo čedalje modnejše in razširjenejše prakticiranje veganstva, s katerim se, mimogrede rečeno, v *Človek, žival* nihče ne ukvarja.

Glede na vse to in še vrsto drugih problemov se zdi smiselno, da Kuhar išče rešitev v *Zoopolisu*, kjer skušata avtorja s svojo teorijo državljanstva preseči tako veganske pristope k zaščiti živali kot tudi pristop »velferistov«, ki spodbujajo humanejše ravnanje z živalmi in izboljševanje njihovih življenjskih pogojev, a se ne zavzemajo za ukinitvev mesne industrije. Predlagata razdelitev živali v tri kategorije: domače, s statusom sodržavljanstva, divje, s suverenostjo na njihovih teritorijih, in mejne, ki bi jim bil dodeljen status *denizenstva*, tj. omejenih pravic, kakršne so dodeljene tujcem, ki se začasno zadržijo na nekem ozemlju. Predvsem pa sta Sue Donaldson in Kymlicka povsem jasna glede spoznanja, da živali na svetu niso zato, da bi služile ljudem, saj njihovo ubijanje ni več pogoj za preživetje človeške vrste, tako kot je bilo včasih. Sadržavljanstvo predpostavlja spoštovanje predstav, ki jih imajo same živali o tem, kaj je zanje dobro in kaj ne. S tem sta teoretika, hote ali ne, ubesedila nevralglično točko kritične animalistike, ki pa je Kuhar ne komentira in se do teorije dokončno ne opredeli, pač pa nazorno predstavi izsledke Ruth Abbey in Tina Steina, dveh kritikov *Zoopolisa*, ki teoriji sodržavljanstva živali očitata revolucionarnost in neuresničljivost, kar naj bi bilo posledica dejstva, da Sue Donaldson in Kymlicka nista upoštevala razlike med moralnim statusom živali in ljudi.

O možnosti sodržavljanstva živali, kakor je tematizirano v delu *Zoopolis*, naklonjeno razmišlja tudi filozof Igor Pribac, ki se je na Slovenskem med prvimi ukvarjal z živalskim vprašanjem in etiko živali. V svojem prispevku »Sodržavljanka muca?« med drugim pojasni tudi, kdaj in kako je mogoče, da moralni pacienti postanejo moralni akterji. Pred tem pa, sicer na kratko, a jasno in jedrnato predstavi pomembnejše mejnike v zgodovini pojmovanja živali od Aristotela do Charlesa Darwina. Pri tem žal izpusti Michela de Montaigneja, a zelo dobro osvetli »Benthamov za-

suk,« ki pomeni neke vrste mejnik v pojmovanju razmerij med ljudmi in živalmi. S tem je radikalno izzval humanistično tradicijo in ustvaril podlago čezvrstni moralni skupnosti vseh čutečih bitij, »saj«, kakor ga povzema avtor prispevka, »sposobnost občutenja osebku zagotavlja načelni status upravičenca do imetja interesov, ki jih morajo moralni akterji pripoznati« (Donaldson in Kymlicka 2011, 312). In Pribac ob tem upravičeno opozarja, sklicujoč se na Petra Singerja in Paolo Cavalieri, da ni odločilno samo občutenje ugodja in bolečine, saj interesi živali niso več vezani samo na fizično bolečino, temveč »se bistveno razširijo tudi preko spominov in pričakovanj, ki jih generira njihovo nalaganje v sebstvo« (str. 314).

To sebstvo je natanko tisto, kar naj bi upoštevalo sleherno razpravljanje o nečloveški živali. Zato je razumljivo, da se okoli tega koncepta suče tudi argumentacija v prispevku »Kritična animalistična pedagogika – medpresečno izobraževanje za etiko živali« (Tomaž Grušovnik, Reingard Spannring, Branislava Vičar), ki o kritični animalistiki spregovori z vidika pedagogike. Ta pa je, kakor je splošno znano, v bistveno večji meri praksa kot teorija, čeravno gre tudi za teorijo. Zato je še toliko pomembnejša trditev, ki zadeva jedro kritične teorije, da je na delu *praksis* in hkrati tudi reflektirano delovanje, usmerjeno v spreminjanje družbe; družbe, ki se vselej nahaja v primežu ideologij. Naloga kritične animalistične pedagogike je prav v razgaljanju teh teorij in opozarjanju na dejstvo dolge tradicije zlorabe živali v normalizaciji izkoriščevalskih praks, še zlasti v sklopu šolstva, kjer živali niso obravnavane kot subjekti, pač pa kot predstavnice vrst. Avtorja in avtorica prispevka opozarjajo, sklicujoč se na delo Francesca de Giorgia (2016), da se specističnemu pogledu na živali lahko izognemo samo, če jih obravnavamo kot »lastnice lastnega izkustva«. Prav tu, v tej zadnji besedni zvezi je kleč! Izhaja iz že omenjene kontradikcije, zaznavne samo, če knjigo *Človek, žival* jemljemo celostno.

Na eni strani se namreč soočamo s teksti, ki na različne načine in z različnih perspektiv dokazujejo, da so živali subjekti, če že ne moralni akterji, pa vsekakor moralni pacienti, da vsaka žival, ne glede na vrsto, ki ji pripada, sama zase najboljše ve, kaj je zanj dobro in kaj ne. Na drugi strani pa imamo tekste, ki prav tako gradijo na pozitivnem odnosu do živali, a jih obravnavajo bolj v luči človeških kot živalskih potreb. Raziskujejo, kaj in kako živali pomenijo glede na človeka, kako in koliko so koristne pripadnice človeške družbe. S temi članki ni nič narobe; kot že omenjeno, prinašajo zanimive informacije in uvide. To, kar manjka, je neke vrste sklepni komentar, ki bi problematiziral prav to protislovje; ki

bi ugotavljal, kako in katere živali uživajo v igrivih ali kakšnih drugih interakcijah s človekom in katere sploh ne; kakšne so v tem pogledu razlike med njimi, četudi govorimo samo o domačih živalih. Kaj je, če je, denimo, bistvena razlika med psom, ki lovi žogico ali ostri svoj voh pri iskanju po sledi, in lipicancem, ki ga dresirajo, zato da pleše po taktu dunajskega valčka in izvaja vsakovrstne umetnije. Namesto tega v sklepni besedi sourednika Saša Jeršeta beremo o »velikem finalu projekta Evropska noč raziskovalcev« (Kje so raziskovalke?), ki naj bi se odvijal v ritmu preludija k »Te Deum« Marca-Antonia Charpentierja, in o tem, da je za sleherno spoznanje treba tvegati in se »pustiti zapeljati onkraj zamisljivega« (Jerše in Gaber 2023, 359). Nedvomno! Toda natanko za to smo pri tem projektu oz. njegovem knjižnem udejanjenju nekoliko prikrajšani.

Literatura

- Donaldson, Sue, in Will Kymlicka. 2011. *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Giorgio, Francesco de. 2016. »Animal Subjectivity: Evolving Ethics in Animal Studies.« V *Food Futures: Ethics, Science and Culture*, uredile I. Anna S. Olsson, Sofia M. Araújo in M. Fátima Vieira, 169–174. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Jerše, Sašo, in Mateja Gaber, ur. 2023. *Človek, žival: poglavja o njih in soočanjih*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Ličen, Daša. 2023. *Meščanstvo v zalivu: društveno življenje v habsburškem Trstu*. Ljubljana: Studia humanitatis in Založba ZRC.